

Hoonete kaunistamine komi maapiirkondades 19. sajandist tänapäevani

Art Leete

Resümee

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on analüüsida komi maa-arhitektuuri esteetilist mõõdet läbi viimase paarisaja aasta, keskendudes eeskätt tänapäevasele olukorrale ja kogukonna rollile. Käsitus põhineb osalt 19.–20. sajandi alguse etnograafilistel kirjeldustel, mis on avaldatud reisikirjades, piirkonna ülevaadetes ja isegi ilukirjanduse vormis. Teiseks annan ülevaate 20. sajandi etnograafilistest käsitlustest ilmnevast pildist komi elamutest. Otsustav on käesoleva töö valmimisel olnud aga minu isiklik etnograafiliste välitööde kogemus. Uurimistöö tulemusena selgus, et komid on läbi aja üha rohkem oma elamuid kaunistanud ning tänapäevased andmed kinnitavad, et komide esteetilised valikud majade kujundamisel on hästi läbi mõeldud ja kultuuriliselt põhjendatud. Analüüsi tulemusel väidan, et komi majade kujundamisel põimuvad individuaalsed valikud kogukondlike normide järgimisega, kusjuures viimased domineerivad.

Võtmesõnad: komi, küla, elamu, arhitektuur, etnograafia

Sissejuhatus

Komid on rahvusvahelises etnoloogilises uurimistöös suhteliselt varju jäänud rahvas. Soome-ugri rahvaste seas on neid peetud kõige vähem omapära ja originaalsust alal hoidnud rahvaks. Oma välitööde negatiivse kogemuse põhjal väitis seda juba suur soome etnoloog Uno Taavi Sirelius (1998 [1907]: 122, 175, 177; vt ka Šarapov 1998: 116–117). Prominentse teadlase tasalülitav hinnang määras kardetavasti pikaks ajaks rahvusvahelise teaduse suhtelise huvipuuduse komide suhtes.

Komi taluarhitektuuri arengu uurimine on sellel taustal märgiline protsess. Võrreldes paljude teiste ainelise kultuuri objektidega püsivad elamud kaua kasutuses. Komi külades ja külakondades võib seega mõnikord leida näiteid maa-arhitektuuri arengust rohkem kui saja aasta vältel, alates 19. sajandist. Komi külad on tihti suured ning asetsevad lähestikku, moodustades asustuse saarestiku, mida eraldavad teistest külakondadest kümned kilomeetrid.

Selline asustuse iseloom võimaldab vaatlejal arhitektuuri mitmekesisust hästi hoomata.

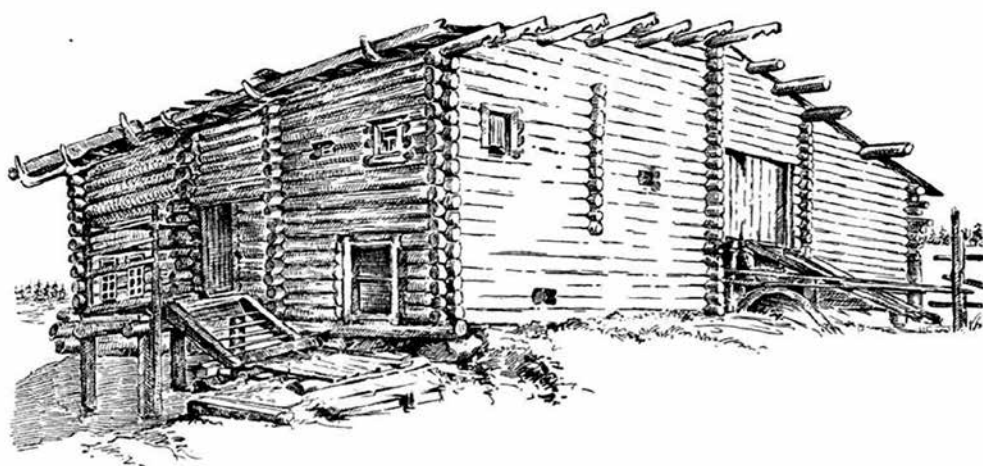
Käesoleva artikli eesmärgiks on analüüsida komi elamute kaunistamisel ilmnevaid esteetilisi praktikaid ja hoiakuid. Mõistmaks komide arusaamu, on vaja mõelda erinevatele viisidele, kuidas komid on oma elamuid kujundanud vastavalt kogukonnas jagatud tõekspidamistele ilust, heast elust ja kooskõlast.

Komi elamute analüüsimisel rõhutavad etnograafia klassikud üldiselt, et nendes ehitistes ei ole eripära. Ajal, mida kirjalikud allikad katavad (alates 17. sajandist), on komi elamuid kirjeldatud kui põhja-vene tüüpi viilkatusega hooneid. Väidetakse, et komi elamu on kujunenud vene rahvapärase arhitektuuri mõjuväljas (Popov 1874: 61; Zassodimski 1999 [1878]: 119; Kruglov 1999 [1895]: 353; Sirelius 1998 [1907]: 122; Belitser 1958: 172–176; Žerebtsov 1982: 133–139; Rogatšev 2004: 188–189). Sirelius tõestab seda seisukohta väitega, et spetsiifiline palkehitistega seotud sõnavara esineb komi keeles vene laenudena (näiteks *sten* sein ja *patalok* või *põtölök* lae tähistamiseks) (Sirelius 1907: 68–69).

Erinevad autorid on samas ka osutanud, et soome-ugri ehituskunst on kogu põhja arhitektuuripärandi aluseks, aga seda väidet ei ole prominentsemad komi etnoloogid tõsiselt võtnud (vt nt Žerebtsov 1982: 139–140). Domineerib siiski seisukoht, et komi taluarhitektuuris puudub originaalsus. Selle kinnituseks on esitatud ka konkreetsemaid väiteid, kuni selleni välja, et venelastelt omandati nii ehitusmaterjalid kui ka tehnika. Sellised näited ilmestavad tõlgenduse peavoolu suunda, mis toetab vene mõju argumenti iga hinna eest.

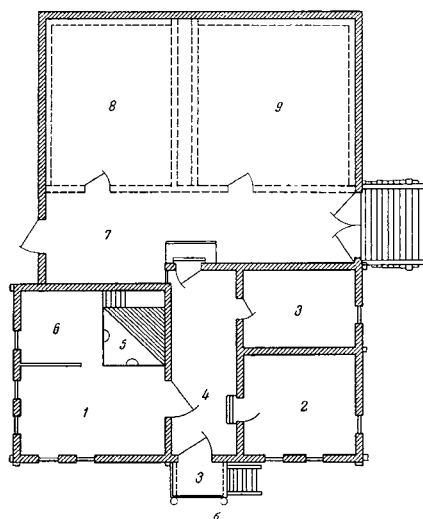
Samas esitab komi etnoloog Ljubomir Žerebtsov (1982: 133) sarnasuse põhjusena ka põhjamaises keskkonnas elamise. Komi varajase perioodi etnoloog Vassili Nalimov (2010 [1925]: 85, 92) rõhutab samuti komi elamu kohandamist karmide kliimaatiliste oludega. Žerebtsov (1982: 133) mainib venelaste ja komide ehitiste erinevustena, et venelased kasutasid 19. sajandil rohkem lehist, komid mändi; ka kujunes vene elamutes maja erinevaid osasid ühendav koda suureks eraldi ruumiks, aga komidel jäi see väikeseks esikulaadseks majaosaks, eeskojaks (*kerkavodz*). Komid ehtasid palkelamuid vähemalt alates 10. sajandist (Belitser 1958: 171–174; Žerebtsov 1982: 133–134). Nalimov (2010: 91) märgib, et komid liikusid oma praegusele asualale põlluharijate ja karjakasvatajatena, millega kaasnes vajadus erinevate palkhoonete järgi. Seega oleks väga imelik, kui nad hakanuks neid rajama alles hiljem saabunute mõjul, kuigi vajadus puumajade järgi eksisteeris juba varem.

18. sajandil kujunenud ja 19. sajandil laialt levinud, aga ka siiani komi külades leitav vanemat tüüpi traditsiooniline elamu on kolmeosaline,

Joonis 1. Komi traditsiooniline elamu (1 – tuba, 2 – kamber, 3 – sahv, 4 – koda, 5 – ahi, 6 – ahjuesine, 7 – alumine õu, 8 – lehmalaut, 9 – hobusetall). Joonistanud V. Bokina 1950.

Allikas: Belitser 1958: 180.

koosnedes tarest, kojast ja abiruumidest (joonis 1). Tare ja abiruumid ehitati eraldi, ühendati omavahel kojaga ja kaeti kahe viiluga katusega¹ (Belitser 1958: 179; Rogatšev 2004: 194–196; Hudin 2020: 2–7). Selliseid hooneid on peetud ülimalt funktsionaalseks karmis põhjamaises kliimas (Rogatšev 2004: 191).

Hoonete funktsionaalsuse olulisust näitab ilmekalt ka hilisem näide. Peaaegu midagi ei kirjuta etnoloogid hoonetest, mida olen välitöödel kuulnud kutsutavat „NEPi² majadeks“ (foto 1).

1 Komi traditsioonilise elamu tüübid varieeruvad; esitatu on tinglikult võttes kõige klassikalisem.

2 NEP (новая экономическая политика 'uus majanduspoliitika' vene k.), 1921–1928 Nõukogude Venemaal ja NSV Liidus kehtinud majanduspoliitika, mille raames lubati turumajanduse ilminguid. Talupoegadelt ei võetud ära kogu elatusmiinimumi ületavat saaki, vaid kehtestati kindel maks, ülejäägi võisid põllumehed endale jätta. Paljude inimeste majanduslik olukord paranes sel perioodil. „NEPi majade“ omanikud suures osas küüditati 1930. aastatel.

Foto 1. NEPi maja Kulömdini külas.

Foto Art Leete, 2008.

Neid ehitati lühikesel perioodil (1920. aastate teine pool), sest seejärel alanud kollektiviseerimise käigus likvideeriti suuresti kodune loomapidamine ja põlluharimine ning mitmefunktsioonilised hooned kaotasid oma mõtte. Kollektiviseerimise ajal oli nende majade järgi ka lihtne liigitada inimesi kulakuteks, seega oli igati mõttekas nende ehitamisest loobuda.

NEPi majadel oli ruudukujuline põhiplaan ja nelja kolmnurkse viiluga katus. Vene etnoloogi Veera Belitseri (1958: 176) andmetel nimetati neid „ümarateks majadeks“. Need majad olid 1950. aastate seisuga vähe levinud ja komid pidasid neid uuenduslikeks. Huvitav on see, et 1925. aastal, vahetult enne NEPi majade ehitamise algust, tunnetas Nalimov (2010 [1925]: 94) vajadust uut tüüpi elamute kasutuselevõtuks: „Nii tared kui ka abihoonete hiiglaslik üldpind ei ole kasutuses ratsionaalselt – eeskodades esineb tihti tuuletõmbust. On küpsenud vajadus ratsionaalsete hoonete järgi.“ NEPi majade puhul ehitati traditsioonilise komi tare tagumine osa (koduloomade ruumid) esimese (eluruumide ja panipaikade) alla, keldritasandile.³ Selliste majade üldpind oli traditsioonilistest taredest väiksem ning planeering ratsionaalsem, kui kasutada Nalimovi sõnastust.

Pärast Belitseri ei ole traditsioonilisi komi elamuid enam palju käsitletud. Ülevaadetes korratatakse vanu andmeid, põhinedes paljuski Belitseri komi materiaalse kultuuri monograafia (1958). Et etnoloogilise uurimistöö

3 Selline selgitus on lihtsustatud, aga üldise põhimõttena kehtiv.

fookuses oli just traditsiooniline, eeskätt 19. sajandisse kuuluv, võib probleemiks olla kõhklus NEPi majade autentsuse määra osas. Need olid funktsionaalne arendus varasematest traditsioonilistest elamutest, ehitatud sisuliselt samal põhimõttel (eluruumid, laut ja erinevad panipaigad sama katuse all), kompaktsem vorm oli põhja kliimas aga senisest veelgi kohasem. NEPi maju võiks vaadata traditsioonilise komi eluhoone viimase arenguna, enne kui elamuid hakati muudest majapidamishoonetest lahku ehitama.

Nagu eelnevalt mainitud, on etnograafide üldine hoiak põhilistes taluehituse küsimustes olnud, et komi traditsioonilises maa-arhitektuuris ei ole palju eripära. Selle valdava lähenemise kohaselt on komi elamud läbi ajaloo kujunenud keskkonna võimaluste taustal ning põhiline on olnud teadmiste ja oskuste ülevõtmine venelastelt. Omapära oli etnograafilises käsitluses hinnatud, see võimaldas piirkondlikke kultuuritunnuseid esile tuua.

Antud uurimuse puhul ei ole hoonete tüpoloogia iseenesest oluline, aga see seostub üldisema küsimusega kultuurilistest eripäradest. Hoonete dekooreerimises või muudes esteetilis-semiootilistes püüdlustes taluarhitektuuri vallas seda omapära ei otsita. Hoonete välist kujundamist ja kaunistamist ei peeta olemuslikuks grupile, vaid individuaalseks valikuks, mis on pigem juhuslik ega peegelda rahvakultuuri arengu üldist protsessi.

Olen viinud läbi etnograafilisi välitöid Komimaal alates aastast 1996 kuni koroonapandeemia alguseni. Ma ei keskendunud kunagi arhitektuurile, see ei ole olnud minu uuringute fookuses. Samas sain idee sellest, et külaarhitektuuri areng on tänapäeval iseloomulik protsess komide elus, just igapäevastest vestlustest komidega. Inimesed hakkasid erinevates külates kõnelema sellest, kuidas nende majad parajasti välja näevad ja mida see tähendab. Laiemas metoodilises plaanis tuli see arusaamine aga püüdlusest ja valmisolekust märgata seda, mida inimesed ise oluliseks peavad. Etnograafiliste välitööde kogemus on olnud esmase tähtsusega käesoleva uurimuse ettevõtmisel ja läbi viimisel. Käsitlemaks pikemaajalisi muutusi, mille puhul on eesmärgiks kogukonnas käibivate väärtuste, püüdluste ja käitumise dünaamika mõistmine, on vahetu etnograafiline uuring eriti sobiv (Dossa, Golubovic 2018; Finan jt 2023: 4–6). Käsitluse võrdleva mõõtmise saavutamiseks olen oma andmeid kõrvutanud varasemates uurimustes ja ülevaadetes esitatud kirjelduste ja väidetega. Uurimus on toetatud analüüsiga, mille keskmes on järjekindla tõlgenduse kaudu mõistmiseni jõudmise püüe (Ricoeur 1995: 3–5).

Käesolev uurimus põhineb hüpoteesil, et komi küla-arhitektuuri esteetikal on kogukondlik kontekst. Inimeste vaated peavad olema laiemalt tunnustatud, et majade välisilme kujundamisega kaasnevaid signaale mõistetak. Esteetiline protsess on kogukondlikult või kultuuriliselt kooskõlastatud, see peab järgima komide poolt tajutud asjade korra loogikat.

Esteetiline mõõde komi ajaloolises taluarhitektuuris

Komi majade kaunistamine ei ole küll kunagi olnud etnograafide tähelepanu keskmes, ent on hoonete konstruktsiooni ja põhiplaani käsitlemise kõrval siiski aeg-ajalt kirjeldamist leidnud. 19. sajandi ja 20. sajandi alguse autorid pöörasid aeg-ajalt tähelepanu komi majade suurusele ja paigutusele, käsitledes elamute üldilmet esteetilisest perspektiivist. Komi kaupmees Vassili Latkin (1853: 19, 76, 78, 81) kirjutas oma 1843. aasta päevikus, et Petšora jõe alamjooksul tema poolt külastatud külates olid majad üldiselt vanad ja kehvad (kohati nimetas neid „hurtsikuteks“), aga põhja pool olid izva⁴ kaupmeeste ja põhjapõdrakarjade omanike hooned „eriti head“, suured ja korralikud, tuues eraldi esile suured aknad. Ust-Usa külas hindas Latkin majad korralikeks, hoonetel olid korstnad ja suured aknad, mida ei näinud tollal tihti ka rikkamates Venemaa piirkondades (samas: 87). Jõukamate komide majade avarust ja korstnaid tõstis esile ka vene kirjanik Pavel Zassodimski, märkides samas, et suuremal osal vaesemast rahvast olid elamuteks suitsutared (1999 [1878]: 119). Ka aknad olid tavalisel komi tarel väikesed (Volkov 2010 [1879]: 64–65; Kruglov 1999 [1895]: 352), mis seletab ka jõukamate inimeste majade suurte akende märkamist rännumeeste poolt. Nalimov (2010: 83, 93) märkis, et tavaliselt olid komi tared aknad väikesed ja suuri aknaid nimetati „linna akendeks“.

Mainitud „hurtsikud“ ei pruukinud samuti olla ilmtingimata mingid lääpas onnid. Tänapäevalgi võib komi külates märgata 19. sajandil ehitatud maju ja võib-olla on alles ka üksikuid 18. sajandil ehitatuid. Inimesed võivad nendes majades elada siimaani. Seega ei saanud tavalisemadki komi majad olla kõik juba 19. sajandil kehvakesed.

Esines ka oluliselt heatahtlikuma pilguga vaatlemist. Vallaametnik Klavdii Popov (1874: 61) kirjutas, et komi tared on massiivsed, sest metsa oli palju, komid võisid puid raiuda, niipalju kui soovisid ja seda nad ka tegid. Komi majade massiivsust kinnitas ka komi päritolu kirjanik Aleksander Kruglov (1999 [1887]: 352). Nalimov (2010: 83, 93–94) aga märkis 20. sajandi algupoolel, et komi tared olid suured ja „üsna head“, aga tihti hooletult püstitatud või jäänud valmis ehitamata, sest inimestel oli kalduvus ehitamist väga suure haardega alustada (vt ka Hudin 2020: 2). Sellised hinnangud on küll intrigeerivad, ent kirk ja haare ei ole maja ehitamise peamised põhjused, ehkki samas võivad need omadused mängida teatud rolli hoonete välisilme kujundamisel. 19. sajandi lõpuks oli jõukust tekkinud ka izva aladest lõuna pool piisavalt, et majade ilmele rohkem tähelepanu

4 Izvalased on komide põhjapoolseim grupp, kelle eripäraks on olnud põhjapõdrakasvatuse ja kauplemisega tegelemine.

pöörata. Kirjeldused jäävad siiski üldiseks, detailidesse ei laskuta, ei tooda esile, milles majade headus seisneb lisaks suurusele.

Komi elamuid ja nende paiknemist on peetud juhuslikuks, nagu teatas 1848. aastal Ežva ülemjooksul Vizjaboži külas asja uurinud komi päritolu vaimulik ja literaat Andrei Popov (2010 [1848]: 159): „Külaelanikud elavad majades, mis on ehitatud ilma igasuguse sümmeetria ja korralikkuse tundeta. Kõik majad on üksteisele väga lähedal, aga seisavad teineteise poole kas tagumise otsa või nurgaga, nagu lepitamatud vaenlased.“

Küllaltki sarnases võtmes, ent pisut pikemalt kirjeldas komi külade arhitektuurset ilmet Ust-Sõssolski⁵ kooliõpetaja ja etnograaf Mihhail Mihhailov 1852. aastal:

„Sürjanite⁶ ühekorruselised majad, mida nad kutsuvad oma keeles „*kerka'deks*“⁷, ehitatakse tavaliselt kõrged, ent alati hooletult, nagu juhtub, ilma plaani, sümmeetria ja põhjaliku viimistluseta. Need asetsevad väga tihedalt, nii et üks maja toetub vastu teist nurga või küljega, nagu oleks kõrvale pöördunud, asetudes teise poole tagumise otsaga. See sunnib mõtlema, nagu oleksid kõrvuti asetsevate *kerka'de* peremehed lepitamatud vaenlased, kuigi nad on kõige sõbralikumad naabrid“ (Mihhailov 2011 [1852]: 48).

Et selline vaade komi elamutele oli üldisemalt tunnustatud, kinnitab ka Kruglovi (1999 [1887]: 351) kirjeldus ühest nimetust komi külast: „Küla on ehitatud hämmastavalt imelikult. Tared asetsevad järgimata mingisugustki korda. Nad on pööratud üksteise vastu kas esi- või tagaosaga, nagu oleksid nad lepitamatud vaenlased.“

Tollastel autoritel oli tavaks isiklikke muljeid väljendada eelkäijate sõnadega ja sellised kordused olid tõe kriteeriumiks. Stereotüüpidele ja klišeede rajatud kirjelduste tõeks pidamist nimetas Juri Lotman (1964: 173–174) „samasuse esteetikaks“. Samuti näitab sellise võtte kasutamine, et lugejatelt eeldati taoliste stampide tundmist, mis omakorda tähendab, et arusaam komi küladest kui kaootilistest majakogumitest oli 19. sajandi haritlaste seas laialt levinud. Hilisemates etnograafilistes uurimustes on sarnast komi majade paigutust mõtestatud hoonete vaba planeeringuna õuealal (Žerebtsov 1982: 134).

Vastukaaluks komi majade suvalisuse muljele leidis Andrei Popov (2010 [1848]: 166), et Ežva jõe ülemjooksul Njobdino külas asetsevad majad „üsna

5 Ust-Sõssolsk – Sõktõvkari varasem nimetus.

6 Sürjanid – komide varasem ametlik nimetus. Seda võidakse mitteametlikult kasutada ka tänapäeval, et eristada neid lõunapoolseltest permikomidest.

7 Kohalikud venelased kasutavad vahel tänapäevalgi tare või ka korteri tähistamiseks komikeelset nimetust *kerka*.

korralikult“. Seega, võttes arvesse ka mõningaid eespool esitatud positiivseid muljeid, ei saa väita, et juhuslikkuse või hoolimatuse mulje oleks tollaste autorite seas absoluutne. Valdav oli siiski pigem negatiivne hoiak komi külade esteetilise ilme suhtes.

Komi majade üldilme kirjeldamisel ühendab erinevaid 19. sajandi autoreid peamiselt arusaam, et maainimesed ei hinda ilu. Komi majad on tollaste käsitluste järgi koledad, ehitatud naabermajade asetust arvestamata ning liiga väikesed (ja väikeste akendega) või liiga suured. Erandiks on seejuures silmatorkavalt uhked ja maitsekad izva kaupmeeste majad. Suuremalt jaolt pärinevad tollased kirjeldused ränduritelt, kirjanikelt ja ametnikelt, seega on oluline vaadata ka seda, kuidas professionaalsed rahvakultuuri uurijad on komi majade esteetikat mõistnud.

Hilisemad etnograafid tunnistavad, et majade kaunistamine ei ole varasemalt olnud komide prioriteet. Traditsioonilise komi elamu fassaad oli peaaegu kaunistamata, nagu ka sissekäigu ees olnud varjualune ning hooned nägid välja askeetlikud (Belitser 1958: 177, 192–193; Rogatšev 2004: 193–194). 19. sajandi lõpus hakati karniise ja aknaraame kaunistama lõikeornamendiga, aga seda esines harva. Samas iseloomustas neid väheseid kaunistuselemente mitmekesisus. 19. sajandil ei olnud komi majadel verandasid. Jemva ja Udora⁸ piirkonnas kaunistati trepi varjualuseid (komi keeles *клубы*) lõikeornamendiga (Rogatšev 2004: 194). Räästaalustes või aknaid ümbritsevas lõikeornamendis esines veelinnu-, kuke- ja loomakujutisi, aga ka südamekujulisi, sakilisi ja lainelisi kujundeid (Belitser 1958: 212–213; Hudin 2020: 19), ent levinumad olid geomeetrilised ornamendid, millest põhiline oli romb (Hudin 2020: 19).

Katuseharjale kinnituseks asetatud vajutuspuu otsad kaunistati kas linnu- või hobusepea kujuga (Belitser 1958: 175–176; Rogatšev 2004: 194). Vajutuspuu võidi kinnitada haripalgi külge ülemisest otsast koonusekujuliseks tahatud puust klambriga, mille alaosa kaeti vahel lõikeornamendiga (Hudin 2020: 6). Puust linnukujusid võidi valmistada ka eraldi ning kinnitada katusele. Linnukujudele võidi kujundada ka õlgedest saba ja tiivad. Nendele kujutistele omistati tulekahju ja muude hädade vastast kaitsefunktsiooni, aga need toimisid ka tuulelippudena. Sarikaotsad võivad olla sarnaste zoomorfsete kaunistustega (foto 2), mis tehti räästalati toetuseks kasutatava sarika loomulikule juurkonksule (Belitser 1958: 210–212; Rogatšev 2004: 194). Ka välitrepi varjualuse tugisammastele anti komi meistrite poolt erinevaid vorme (Hudin 2020: 19).

8 Udora komid asustavad Mezeni ja Vaška jõe äärsed alasid komide asuala loodeosas. Jemva komid elavad samanimelise jõe ääres, olles udoralaste idapoolsed naabrid.

Foto 2. Sarikaotsa zoomorfne juurkonks Kulõmdini külas.
Foto Art Leete, 2008.

19. sajandi lõpus hakati ilmselt linna⁹ mõjul elamuid katma laudadega ja värvima (Rogatšev 2004: 192–193). Alguses said ilusamate ja vastupidavamate seintega ning paremini soojustatud maju endale lubada ainult kõige rikkamad komi põhjapõdrakasvatajad ja kaupmehed ning selliseid maju on siiani säilinud Izva ja Udora komide seas põhjapoolsetel aladel (Hudin 2020: 19). Et taolised ehitised olid ka muidu suured ja imposantsed, võeti need pärast nõukogude võimu kehtestamist kasutusele ühiskondlike hoonetena, näiteks kohalike omavalitsuste ja kolhooside kontorite, koolide või lasteaedadena.

Tsaariaegse komi maa-arhitektuuri kõige omapärasem ja ilmekam näide hoonete dekoreerimisest on Udora piirkonnas Vaška jõel kolmes külas (Ostrovo, Völgort ja Verhozerje) veel hiljuti säilinud majad, millele olid maalitud lõvikujutised (foto 3, joonis 2). Völgorti maja on nüüdseks üle värvitud. Ostrovo külas saagisid uued omanikud maja 2010. aastal küttepuudeks, aga etnograafid ja muinsuskaitseameti töötajad viisid lõvikujutistega laud kohaliku muuseumi, kus need on praegu konserveerimisel ja ettevalmistamisel eksponeerimiseks. Ostrovo maja ehitati 1890. aastatel ja selle fassaadi kaunistas naaberkülas elanud lõvimaalimeister. Lisaks maalingutele oli maja fassaad ja rõdu kaunistatud lõikeornamendi ja trepikoda tahutud sammastega. (Sivkova 2009; Sivkova 2014; Hudin 2020: 20–22)

9 Izva kaupmehed ja põhjapõdrapidajad, aga ka ulgtöölised käisid regulaarselt Peterburis (Latkin 1853: 81; Kruglov (1999 [1887]: 442), seega ei ole küsimus ainult maakonnalinna Ust-Sõssolski ja Jarenski võimalikus mõjus.

Joonis 2. Ostrovo küla kaunistustega maja rekonstruktsioon.
Tundmatu kunstnik, 2020.

Foto 3. Lõvikujutistega seinamaalingud ja kaunistustega rõdu Ostrovo külas.
Foto Vladimir Lipin, 2010.

Need lõvidega majad, mis ei kuulunud kohalikele kaupmeestele ega asunud piirkonna suuremates külates, näitavad komi vanaaegset esteetikat sootuks teises valguses (nagu ka izva kaupmeeste suured ja uhked majad) kui domineeriv arusaam komi majadest kui tagasihoidlikult kaunistatutest. Majadele lõvide maalimine ei olnud ka kohalik algupärane väljamõeldis. Alates keskajast oli see levinud laiemalt Põhja-Venemaa aladel (esinedes

Foto 4. Jahionn Kuk-ju jõe lähistel.
Foto Art Leete, 2003.

tihti kristlikes pühakodades), säilides 19. sajandi lõpuks ainult üksikutes piirkondades. Lõvisid peeti kodu kaitsevaimudeks, Euroopa kristlikus sümboolikas tähistab lõvi aga apostel Markust (Sivkova 2009; Sivkova 2014).

Tsaariajal pöörasid õpetlased, Komimaal rännanud kirjanikud ja muud rännumehed talurahva elamute välimusele suhteliselt vähe tähelepanu. Rohkem kirjeldati taluelamu sisemust, aga majade välisilmet ei peetud arutlusteemaks. Tähele pandi seda, kui võrreldes keskmisega ilmnis midagi erilist. Seetõttu mainiti rohkem jõukate izva põhjapõdrakasvatavate ja kaupmeeste elamuid kui tavalistest komi majadest imposantsemaid. Ebaproportsionaalselt palju tähelepanu said hoopis jahimeeste metsaonnid (vt. nt. Nemirovitš-Dantšenko 1999 [1877]: 188–189; Zassodimski 1999 [1878]: 152; Arsenjev 1999 [1885]: 254–256, 260; Kruglov 1999 [1887]: 411–412, 415–416, 419–420; Kruglov 1999 [1895]: 455–456; Sirelius 1907: 87–90; 1998 [1907]: 176–177), mis oli tingitud eksootika hingusest, mis komide metsaeluga kaasas käis (foto 4).

Varasemates kirjeldustes leidub konkreetseid tähelepanekuid komi elamute kunstilistest elementidest vähe, aga üldistavad hinnangud komi majadele on tihti esitatud esteetilisest vaatepunktist lähtudes. Professionaalsed etnoloogid aga keskendusid ajastuomaselt eeskätt kultuuri ainelisele mõõtmele. Kirjelduste vähesuse peamiseks põhjuseks on ka see, et veel 20. sajandi alguses komi maju laialdaselt ega põhjalikult ei kaunistatud.

Tänapäevased komi elamute kaunistamise arengud

Kuigi majade laudadega katmine ja värvimine oli komide seas vähesel määral levinud juba 19. sajandil, siis üldisemaks muutus see alles 20. sajandi teisel poolel (Rogatšev 2004: 192–193). Antud teema puhul on oluline ka see, et komi külates hakati seniseid laudkatuseid plekk-katustega asendama 1970. aastatel ja eterniit tuli kasutusele veelgi hiljem (VM 2013), mis oli kooskõlas ehitiste arengutega Põhja-Venemaal laiemalt (Aga mis 2023). Sellised uuendused (uute fassaadivärvide ja katusematerjalide kättesaadavaks muutumine) tegid võimalikuks ka nendega seotud esteetiliste praktikate kujunemise ja laiema leviku. Hoonete kaunistamise dünaamika mõistmiseks on hea keskenduda just sellistele praktikatele, mille puhul komide esteetiline uuendus on esmapilgul varjatud (erinevalt maalingutest, mille dekoratiivne funktsioon on kergemini märgatav).

Maja värvimine on ootuspärane viis elamu kaunistamiseks. Põhjapoolsete izvakomide seas on see tänapäeval üleüldine, aga levib laialdaselt ka teiste komi gruppide asualadel. Izvalaste majavärvimise stiili on komi etnoloog Jevgeni Hudin (2020: 119) iseloomustanud kui maitsekat, mis väljendub mitmekesise värvigamma eelistamises. Domineerivad heledad värvitoonid, nagu helebeež, heleroheline ja helekollane. Veranda värvitakse reeglina ülejäänud majast erinevat värvi. Näiteks maja on valge, aga eeskoda kollane, kollase maja veranda võidakse aga värvida roheliseks või violetseks. Kui majal välisvooderdis puudub, siis veranda värvitakse tihtipeale ikkagi ära. Uksi, trepikoja sambaid, aknapiitaseid, -pealispuid ja -piirdelaudu, katusekarniise, varikatuseid, lehtlaid ning rõdusid värvitakse samuti põhimõttel, et värvid oleksid kontrastsed maja põhivärviga. Heledat värvi maja kaunistuselemendid värvitakse tihti tumepruuniks või -punaseks, aga tumedat tooni majal on need tavaliselt valged. Lahendused on vahel ka sootuks fantaasierikkad. Varjualused võivad olla ilustatud kõigis vikerkaarevärvides, imiteerida kasesalu või aasa. Ustele ja seintele, väravatele ja aedadele maalitakse lilli ja liblikaid ning (vana Volga kapotilt tuntud asendis) hirvi, lainetel liuglevaid purjekaid, luiki, kuuski, vesiroose, tähti, päikeseid ja kuid (Sivkova 2009; Sivkova 2014; Hudin 2020: 119; VM 2008–2014; vt foto 5).

Nii uuemad kui ka vanemad kujundusvõtted intensiivistuvad ajapikku. Komid kasutavad üha omapärasemaid disainielemente seinte, aknapiitade, majanurkade ja räästaaluste kaunistamiseks. Verandade, lehtlate ja trepi varjualuste kujunduses kohtab suuri ažuurseid puulõikepannoosid (Hudin 2020: 19). Ka värvide mäng muutub komi majade välisilmes üha julgemaks.

Oma komi välitöödel olen ma tähele pannud, et ajapikku külade üldilme paraneb ja majade väljanägemise eest hakatakse rohkem hoolt kandma. Aga ma ei taibanud tükk aega, et selles on teatud kogukondlik loogika. Seda pidid

Foto 5. Jahionn Parma külas. Küla on suuremas osas maha jäetud, kuid mõned endised elanikud kasutavad sealseid hooneid veel jahionnidena. Pildil oleva hoone omanik korraldab turistidele jahiretki ning on oma „onni“ seetõttu ehitanud luksuslikuna (eraldi magamistoaga ülakorrusel) ning kaunistanud ligitõmbavana. Foto Art Leete, 2013.

komid mulle selgitama. See intensiivistuv esteetiline praktika ei ole lihtsalt ajastu eripära ja individuaalne võimaluste kasutamine. Isegi oma pikaajase välitööde kogemusega ei suutnud ma seda aga iseseisvalt märgata ega mõista. Samas on tegu avalikult näha olevate objektidega, mille muutumine ajas toimus põhimõtteliselt ka minu nähes. Miskipärast ei pannud ma tähele seda rahva kunstimeele murrangut. Aga me ei saagi otsustada mingi muutuse üle, kui inimesed ise seda ei tunnetaks ega selgitaks.

Sellest, et majade kaunistamisse on kätketud mingi üldisem Komimaal käimas olnud kultuuriprotsess, sain esimest korda aru aastal 2008, kui vestlesime Mõsi külanõukogus ühe sealse ametnikuga. Ta rääkis meile erinevatest külaelu muredest ja rõõmudest, andes üldise pildi sellest, mis piirkonnas toimub. Ühel hetkel teatas ametnik, et Kulõmdini rajooni¹⁰ juhtkond oli kandnud nende küla perspektiivitute, väljasurevate asulate nimekirja. Seejärel ametnik ägestus ning selgitas meile, et kohaliku arengu väljavaadete puudumine ei saa olla tõsi: „Kuidas saab meie küla olla perspektiivitu?! Vaadake, kui palju verandasid on hiljuti ära värvitud!“ (VM 2008).

¹⁰ Kulõmdini rajoon asub Komimaa kaguosas ja sealseid komisid nimetatakse Ežva jõe ülemjooksu omadeks.

Sain kohe aru, et põhimõtteliselt olin seda ju isegi tähele pannud, et verandasid on viimasel ajal hakatud rohkem värvima (fotod 6, 7, 8). Aga ma ei tulnud selle peale, et nii võidakse anda märku mingitest üldisematest arengutest komi külas. Mõsis olid verandad tihti sinised ja rohelised (ühel juhul ka erelilla). Kui inimesed tundsid, et elu läheb paremaks, hakkasid nad seda verandade kaudu kogu ilmale teada andma.

Verandade värvimine ei olnud ainult Mõsi küla eripära. Ka teistes külates oli rahvas asunud eeskodasid värvima. Kui mõelda üleüldisele muljele, siis värve oli igasuguseid, mis tõesti näitab, et individuaalsus ja kollektiivsus käis selles liikumises käsikäes. Hea elu sõnumi edastamiseks oli vaja veranda ära värvida, aga et värve valiti erinevaid, näitab, et mitmekesisus oli sellele arengule samuti iseloomulik.

Põhimõtteliselt sama lugu oli edenenud elujärje ja esteetiliste eelistuste väljanäitamisega katuste kaudu. Sarnane oli siinjuures ka see, et ma ei märganud sellegi protsessi algust. Arvestades, et ka katuste uuendamine muutus komide seas populaarseks minu välitööde perioodil, ehkki algas hiljem kui verandade värvimine, on seda hämmastavam, kui pime võib üks etnoloog olla.

Kulömdini rajoonis, kus ma põhiliselt oma välitöid tegin, pandi esimesed plekk-katused majadele 1970. aastate keskpaigas. Nagu juba mainitud, olid selle ajani Põhja-Venemaa külates valdavad laudkatused. Plekk ja eterniit muutusid katusekattematerjalidena peagi populaarseteks ja katuseid uuendati isegi siis, kui laudkatused veel ehk mõnda aega vastu pidanuks.

Foto 6. Värskest värvitud lilla verandaga maja Mõsi külas. Foto Art Leete, 2008.

Foto 7. Värskest värvitud sinise verandaga maja Kulömdini külas. Foto Art Leete, 2014.

Foto 8. Värskest värvitud trepi varikusega maja Kulõmdini külas.
Foto Art Leete, 2008.

Ühel hommikul 2013. aastal tõusin üles varakult. Istusime kõrvalmajas elava perepojaga verandal. Mu sõber kõneles, et tema onu maja on ehitatud 1990. aastatel. Tsinkplekist katus oli 16 aastat püsinud ja püsinuks ilmselt veel „sada aastat“. Aga naaber pani oma majale uue sinise plekk-katuse ja onule oleks nagu „kärnkonn peale astunud“ ning ta hakkas nõudma, et tema maja samuti uue ilusa katuse saaks.

Kui mu tähelepanu oli juba sellele asjaolule juhitud, panin kergesti tähele, et uued värvilised plekk-katused olid paljudel majadel (nt foto 9). Seda ei olnud keeruline märgata, sest selline massiivne eredate värvide ilmumine küla visuaalsesse pilti oli enneolematu. Teine komi sõber rääkis, et katuste värvilisemaks kujundamist mõjutas ka see, et natuke aega varem oli küla serva maantee äärde Pjatigorskisse¹¹ asutatud ehitusmaterjalide pood ja suure värvivalikuga katuseplekkide stand oli üles seatud otse suure tee äärde. Selline provokatiivne reklaamikampaania aitas kaasa kohalike inimeste esteetiliste eelistuste muutumisele.

Mu etnograafiline tajuvõime näitas, et nii trepikodade kui ka katuste kujundamises ja uuendamises ilmnes komi rahvapärane kunstiline algoritm, mingi kohalikku elu ja kultuuri arengut suunav seadus. See verandade ja katuste

11 Pjatigorski nimelist paika ei ole ametlikult olemas. Tsaariajal asus selles kohas juudi kaupmees Pjatigorski pood. Et Pjatigorski abistas komisid raskel ajal, andsid kohalikud pärast kaupmehe surma paigale tema nime, sest rahvas mäletab head inimest. (VM 2014)

Foto 9. Uue plekk-katusega saja aasta vanune maja Kulõmdini külas.
Foto Art Leete, 2014.

näide ei ole komi rahvakultuuri suur teema, mis kujundanuks või näidanuks komide esteetilisi hoiakuid läbi aja. Hakkasin mõtisklema, kas see on lihtsalt midagi ajastuspetsiifilist või toovad need näited esile pikemaajalisi või põhimõttelisemaid küsimusi komi kultuuri kohta.

Komi rahvapärase esteetika seadus: anonüümsus ja isikupära

Välitööde ajal, kui komid olid mu tähelepanu juhtinud verandade ja katuste esteetikale ning väitnud, et need elamute elemendid olid inimeste erilise tähelepanu all, oli mu arusaamine mingist üldisema seaduspära võimalikkusest veel vaistlik. Kuidas seda tajutavat komi elamute kunstipärast arengupõhimõtet sõnastada? Küsimus on selles, kas kaunistamise püüdlused on kultuuriliselt süsteemsed või juhuslikud. Esitatud näidetes ei ole iseenesest midagi uut. Verandad ja katused on olnud komi rahvakultuuri ja -kunsti keskmes ka varem. Näiteks pühendab Sirelius (1907: 71–98) oma soome-ugri ehitiste uurimuses katustele palju tähelepanu, keskendudes küll eeskätt konstruktsiooni arengu eripärade võrdlevale kirjeldamisele. Elamuid on komid vähemalt 19. sajandist kaunistatud puunikerdustega. Viimasel ajal on see kaunistamine olnud laialdasem ja jõulisem. Ent see on selgitatav osaliselt ka erinevate värvide ja katusekattematerjalide sortimendi ja kättesaadavuse paranemisega.

Samas leian, et see silmatorkavuse võimendumine toob esile ka mingi rahvakultuuri arengu seaduspära, mis varem jäi ehk rohkem varjatuks, kui protsessid toimusid aeglasemalt ja kättesaadavate materjalide hulk oli piiratum. Kui vanasti pöörati hoonetele eri autorite poolt vähe tähelepanu, oli see seotud ka tollaste majade silmatorkamatusega võõraste silmis. Komi hooned olid nende jaoks liiga tagasihoidlikud või lausa peletavad.

Nagu juba eespool mainitud, olin käinud Komimaal palju kordi ka enne seda, kui verandade värvimise laine algas. Ent ma ei märganud iseseisvalt selle rahvaliku kunsti liikumise algust ega oska öelda, millal see täpsemalt pihta hakkas. Siiski võin üldise mulje alusel väita, et 1990. aastatel oli komide elu veel majanduslikult tagasihoidlikum, aga 2000. aastate keskpaigaks juba piisavalt paranenud, et hakata majade välisilme eest rohkem hoolt kandma.

Kultuuriliselt tähenduslike praktikate arengut ongi kõrvalt keeruline kohe märgata, sest mingite arengute mehhanismid jäävad välisele vaatlejale esmapilgul varjatuks. Ameerika antropoloog Clifford Geertz (2017: 15–26) on kirjeldanud kultuuri kui varjuvat ja katkendlikku, esiletoomisest sõltuvat ning esteetilises vormis ilmnevat „tähendusvõrku“, mille tihe kirjeldus haarab erinevaid tähenduse tasandeid korraga. Geertzi käsitlust arendades pakkus Isaac Reed (2008: 188–191) välja „maksimaalse tõlgenduse“ meetodi, mis haarab ka laiemaid kultuuriprotsesse. Verandade värvimises ja katusepleki valikus ilmnev komi rahvakunst on korraga kultuuriliselt intiiimne ja distantseeritud, isiklikult läbielatud ja kogukonnaga dialoogis, eriline ja tavaline. Siin saavad kokku komi rahva loovus ja kogukondliku argielu anonüümsust, kollektiivsust soosiv mehhanism.

See ei tundu ilmselt esmapilgul enesestmõistetav, et individuaalsete esteetiliste valikute puhul on valdav kooskõla kollektiivse hoiakuga. Kogukondlike arusaamade valitsemise väide põhineb arusaamal, mis mul on kujunenud aastate vältel komide seas etnograafilisi välitöid tehes. See ei ole siiski ühene. Olen vahel kogenud, et kui komid räägivad isiklikest valikutest, järgivad nad samas tihti kogukondlikke arusaamasid ja hoiakuid, aga kinnitades kooskõla üldisega teevad midagi enneolematut või jutustavad midagi, mida ma ei ole kuskilt varem kuulnud ega lugenud. Komi jahimehed võivad jutustada lugusid, mis on nende kinnitusel originaalsed ja tõestisündinud, ent tausta uurides ilmneb, et need lood on väga sarnased varem raamatutes või jahiajakirjades avaldatud kirjeldustele (Leete 2022).

Kollektiivsuse rõhutamine talupojakultuuris ei ole eriti originaalne ega uus mõte, pigem tavapärane, millest paljud varasemad etnograafiad lähtusid. Ameerika antropoloog Robert Redfield (1960: 4) kirjutas „väikestest kogukondadest“, mis on eristuvad, homogeensed, aeglaselt muutuvad ja eneseküllased. Külad ja väikelinnad on Redfieldi järgi väikeste kogukondade piiripealne

juhtum, kus esitatud tingimused ei esine prototüüpsel kujul, ent on siiski säilinud mõningate tunnustena (samas: 5). Kui aga mingit kogukonda on võimalik käsitleda tinglikult homogeensena, siis saab seda analüüsida esitatud tunnuste kaudu (samas: 12). Esitatud väikese kogukonna mõiste tähistab prototüübina seega teatud massikommunikatsioonivahendite ja intensiivse sotsiaalse ja geograafilise mobiilsuse eelset gruppi, kus kõik põhimõtteliselt üksteist teavad või võivad teada, ning kus koherentsuse kujundab vahetu suhtlemise võrgustik. Selliseid puhtaid kogukondi ei ole tänapäeval maailmas lihtne leida, aga juba Redfieldki teeb palju reservatsioone ning rõhutab selliste kogukondade mõningate tunnuste kestmist, isegi kui need grupid on paljuski muutunud. Need on seega ulatuslikuma, ent tinglikuma kokkukooluvustunde ehk „kujuteldavate kogukondade“ (vt Anderson 2020) domineerimise eelsed grupid. Väikestes kogukondades on olulised otsese suhtlemise ja informatsiooni vahetamise viisid.

Küsimus ei ole kollektiivsuse absoluutses domineerimises, pigem teatud rõhuasetuses või tajutud tunnetuslikus ülekaalus. Kuid oluline on ka see, kuidas rahvas ise asja näeb. Kui keegi väidab, et on ise midagi välja mõelnud, ei ole etnoloogil lihtne kinnitada, et see nii ei ole, isegi kui sarnaseid näiteid võib leida mitmelt poolt (vt Viires 1970). Seega on üldise ja erilise suhe komi kultuuris keeruline.

Kultuurimuutused on tihti omavahel põhimõtteliselt seotud, isegi kui need toimuvad esmapilgul eraldatult. Komide katusekujundus ja verandade värvimine ei toimunud koos ega samal ajal. Esmalt kaunistasid paljud oma verandasid, seejärel lülituti ümber katuste vahetamisele. Tekib küsimus, miks need protsessid koos ei toimu, vaid üksteisele järgnevad. Võib-olla on asi selles, et kui kõik keskenduvad samale asjale, on vastavad sõnumid kogukonnas mõistetavamad. Samaaegne keskendumine erinevatele esteetilistele praktikatele muudab aga need märguandmised ebamäärasemaks, vähem mõisteta-vaks. Samas on mõlemad näited seotud mingi üldisema komi maaelu dünaamika ja loovuse mõtestamise loogikaga.

Rahvapärane esteetika ilmneb praktikates, mida etnoloog ise ei suudaks alati rahvakunstiga seostadagi. Ent kui komid väidavad, et verandade või katuste värvimises peitub eeskätt iluotsing ja kogukonnale sõnumi saatmine ning praktilised kaalutlused ei ole esikohal, siis tuleb neid uskuda. Seega näitavad komi verandad ja katused rahvakunsti sisemise loogika iseloomu. Minu välitööde kogemus kinnitab, et komi kogukondades kaasnes nende kujunduspraktikate lainega inimesi ühendanud pühendumus.

Üleüldisus muudab sellise kunstirakenduse osaliselt ebaisikuliseks. Konkreetset valikut tegevuste läbiviimise viisi osas olid küll individuaalsed, ent need otsused lähtusid kogukonnas levima hakanud hoiakutest.

Seda katuste ja verandade teemat ei valinud ma antud uurimuse teemaks juhuslikult. Mind suunas sellele valikule komide endi poolt räägitu; see, et nad mu tähelepanu sellele juhtisid.

Kokkuvõte

Komi majade kaunistamise uus laine algas selle sajandi alguses. Võrreldes varasemate dekoreerimisviisidega on praegune intensiivsem, hõlmates rohkem värvide kasutamist kui kunagi enne. 19. sajandi etnograafilistes kirjeldustes ei ole autorid majade kaunistamise küsimuses väga üksikasjalikud, aga tollal toimus see ka üldiselt tagasihoidlikumalt. Majade välisilme uuendamisel on komide seas tänapäeval iseloomulik areng verandade värvimine ja katuste vahetamine värvilisemate vastu. See on elu üldise paranemise märk, aga ka tunnistus kogukonnas levivatest uutest arusaamadest sellest, milline peab välja nägema ilus ja korralik komi maja.

Suur osa tänapäevasest komi majade kaunistamisest põhineb individuaalsetel valikutel. Samas näitavad verandade, varjualuste ja katuste kujundamisel tehtud otsused teatud kollektiivset korrapärasust, rahvapärase reeglistiku olemasolu. See individuaalse ja kollektiivse dünaamika on antud uurimuse esmatähtis tunnetuslik väljakutse. Samuti on oluline asjaolu kõrvalseisja võimaluste määr komi arhitektuurilise esteetika mõistmisel. Varasematel sajanditel on komi elamuid vaadeldud kui kujunduslikult alaväärtuslikke, mille üheks põhjuseks peeti hoolimatust naabrite ehitiste paigutuse suhtes, mis jättis nii majade kui ka külade üldilmest kaoatilise mulje. Komide kuulamine viib aga mõistmisele lähemale ning majade kaunistamise põhimõtted saavad arusaadavaks.

Viimasel paarikümnel aastal on elamute kaunistamine komi maapiirkondades olnud varasemast intensiivsem. Kõige vaesem aeg on möödas ja inimestel on senisest rohkem vahendeid ja võimalusi oma elus toimetulekuks ning seega on kujunenud ka motivatsioon majade ilusamaks tegemiseks. Samas on majade kaunistamisel ka kultuuriliselt spetsiifilisem põhjus kui vahendid ja võimalused.

Nagu välitööde kogemus näitab, hindavad komid kogukonna kooskõla. See võimaldab edastada ka esteetilisi signaale, sest inimesed jagavad sarnaseid arusaamu ja püüdlevad nende järgimise ja väljendamise poole. Individuaalsus ei ole samavõrd hinnatud kui kogukondlik harmoonia, ehkki isikliku ja kollektiivse suhe ei ole ühemõtteline ega selge. Ka individuaalseid seisukohti ja valikuid esitavad komid tihti üleüldisega kooskõlas olevatena. Olen korduvalt kogenud, et isikliku kogemusena esitavad komid stereotüüpseid teemasid, üldise teadmisenäga aga midagi ennekuulmatut. Kui aga originaalsust peidetakse kollektiivsuse argumendi taha, näitab see kogukondlike väärtuste kõrgemat hindamist.

Käesoleva uurimuse põhiline argument seisneb kogukondliku kultuuri-mehhanismi ilmnemises tänapäevase komi küla avalikus kodukaunistamise praktikas. Verandade ja katuste uuendamine ilmestab komide esteetilist hoiakut, põliskultuurile omast lähenemisnurka maailma asjade korrale. Kuigi verandade värvimine ja plekk-katuste panek majadele on komi külas suhteliselt uus või intensiivistunud nähtus, on selle kultuuriline mehhanism arhailine, rahvakultuuri põhimõttelisel dünaamikal põhinev. Järgitakse üldist kogukondlike hoiakute voolu ja individuaalne lähenemine ei ole esmane. Isegi kui mingid valikud tunduvad esmapilgul erilise ja isikupärasena, on need ikkagi seotud kollektiivsete hoiakute ja eelistustega. Komid annavad elu paremaks minemisest märku teatud esteetiliste valikutega oma elamu kaunistamisel. Need signaalid on aga kogukondlikult kooskõlastatud. Selline kultuuriline kokkulepe on suures osas kujunenud spontaanselt üksteise jälgimise ja järgimise teel.

Artikli alguses tõstatatud vene mõju valdavuse ja komi ehitiste eripära puudumise küsimusele käesolev uurimus sellisel moel iseenesest vastust ei anna. Teadmised sellest, kuidas komid oma maju kaunistavad ja millel vastavad valikud põhinevad, ei kinnita ega lükka ümber väiteid võimalike mõjude ilmnemise kohta. Kui seda mõjutatuse argumenti vaadelda aga laiemalt kui küsimust loovate kogukondlike praktikate puudumisest, siis peaks praegune analüüs näitama, et see ei kehti. Maju kaunistades ei vaata komid võimalike vene eeskujude poole, vaid määravaks asjaoluks on komi kultuurilisest loogikast lähtuv kogukonnasisese kommunikatsiooni motiiv.

Käesolevast uurimusest võib jääda mulje, et komide seas on lähiminevikus kujunenud ainult kaks kodude väljanägemise uuendamisega seotud praktikat. Päris nii see ei ole, et arhitektuuriline või laiem kodukujunduslik uuendus piirduks ainult katuste ja verandadega. Oleks võimalik analüüsida ka muid ajastuspetsiifilisi viise, mis teenivad komide seas sarnaseid või seotud kultuurilise eneseväljenduse eesmärgi. Lisaks verandadele on komid hakanud ka maju värvima (ehkki vähesemal määral) ning eespool lühidalt puudutatud maalingute küsimus on samuti perspektiivikas teema. Komi hoonete geomeetriliste, zoo- ja ornitomorfsete kaunistuste usundiline funktsioon, mida olen praeguses töös puudutanud vaid põgusalt, vääriks samuti eraldi käsitlemist. Seega on mitmeid teemasid, mille analüüsimine võimaldaks kontrollida, kuidas individuaalsuse ja kollektiivsuse, komipärasuse ja kujuteldava kogukondlikkuse küsimused seostuvad komi hoonete kujundamise praktikatega.

Artikkel on valminud Tartu ülikooli baasfinantseeritava projekti „Maapiirkondade kultuuripärandi säilimise võimalused säästva arengu kontekstis“ (PHVKU25908) ja Eesti Teadusagentuuri (grant nr PRG1584) toel. Täna komi sõpru Vladimir Lipinit ja Valeri Šarapovit.

Allikad

Aga mis 2023 = А что, в 70-е в деревнях на крышах еще лежал тёс, как в доисторические времена? – *Дзен* 31 октября 2023 <https://dzen.ru/a/ZUCvSDRhsW-O9q0n> (24.03.2025)

Anderson, Benedict 2020. *Kujutletud kogukonnad. Mõtisklusi rahvusluse tekkest ja levikust*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Arsenjev, Flegont 1999 [1885] = Арсеньев, Флегонт Арсеньевич. Охотничьи рассказы. – *В дебрях Севера. Русские писатели XIX века о земле Коми*. Сост. Зоя Яковлевна Немшилова. Сыктывкар: Коми книжное издательство, 202–339.

Belitser, Veera 1958. = Белицер, Вера Николаевна. *Очерки по этнографии народов коми XIX – начало XX в.* Москва: Издательство Академии Наук СССР.

Dossa, Parin, Golubovic, Jelena 2018. Community-Based Ethnography. – *The International Encyclopedia of Anthropology*. Edited by Hilary Callan. Hoboken: Wiley-Blackwell, 1040–1046. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea2267>.

Finan, Timothy, Islam, Mehrul, Guido, Zack, Seema, Fatima, Hasan, Nayeem, Akter, Saima, Ghosh, Baishakhi, Soren, James, Shovo, Faysal Ahmed 2023. *A Practitioner's Guide to Localized Research: Community-Based Ethnography for Resilience Outcomes*. Tucson: University of Arizona; Dhaka: CARE Bangladesh.

Geertz, Clifford 2017. *Kultuuride tõlgendamise: Validus esseed*. Tallinn: Tänapäev.

Hudin, Jevgeni 2020 = Худин, Евгений Анатольевич. *Памятники деревянного зодчества Коми края*. Сыктывкар: Управление Республики Коми по охране объектов культурного наследия; Национальный музей Республики Коми.

Kruglov, Aleksander 1999 [1887] = Круглов, Александр Васильевич. Лесные люди. – *В дебрях Севера. Русские писатели XIX века о земле Коми*. Сост. Зоя Яковлевна Немшилова. Сыктывкар: Коми книжное издательство, 348–454.

Kruglov, Aleksander 1999 [1895] = Круглов, Александр Васильевич. Отверженный. – *В дебрях Севера. Русские писатели XIX века о земле Коми*. Сост. Зоя Яковлевна Немшилова.

Сыктывкар: Коми книжное издательство, 455–472.

Latkin, Vassili 1853 = *Дневник Василия Николаевича Латкина, во время путешествия на Печору, в 1840 и 1843 годах*. Часть первая. Записки Императорского Русского географического общества. Книжка VII. Санкт Петербург: Типография Императорской Академии Наук.

Leete, Art 2022. Finno-Ugric Indigenous Knowledge, Hybridity and Co-Creation in Research: The Komi Case. – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 16 (2): 86–103. DOI: <https://doi.org/10.2478/jef-2022-0014>.

Lotman 1964 = Лотман, Юрий Михайлович. Лекции по структуральной поэтике, вып. 1 (введение, теория стиха). – *Труды по знаковым системам* 1. (TRÜ Toimetised, vihik 160). Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Kirjastus.

Mihhailov, Mihhail 2011 [1852] = Михайлов, Михаил Иванович. Домашний и семейный быт зырян. – *В краю зырянском. По материалам российских периодических изданий XIX – начала XX века*. Сост. Ольга Евтихеевна Бондаренко. Сыктывкар: Анбур, 48–57.

Nalimov, Vassili 2010 [1925] = Налимов, Василий Петрович. К материалам по истории материальной культуры коми. – *Очерки по этнографии финно-угорских народов*. Ижевск, Сыктывкар: Министерство национальной политики Республики Коми, Удмуртский институт истории, языка и литературы УрО РАН, Институт языка, литературы и истории Коми НЦ УрО РАН, 84–104.

Nemirovitš-Dantsenko, Vassili 1999 [1877] = Немирович-Данченко, Василий Иванович. Зыряне. – *В дебрях Севера. Русские писатели XIX века о земле Коми*. Сост. Зоя Яковлевна Немшилова. Сыктывкар: Коми книжное издательство, 182–191.

Popov, Andrei 2010 [1848] = Попов, Андрей Ефимович. Путевые заметки от Усть-Сысольска к Вишерскому селению. – *Зыряне и зырянский край в литературных документах XIX века*. Сост. Валентина Александровна Лимерова. Сыктывкар: Кола, 158–174.

Popov, Klavdii 1874 = Попов, Клавдий. *Зыряне и Зырянский край*. Москва: Типография С. П. Архипова.

Redfield, Robert 1960. *The Little Community and Peasant Society and Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.

Reed, Isaac 2008. Maximal Interpretation in Clifford Geertz and the Strong Program in Cultural Sociology: Towards a New Epistemology. – *Cultural Sociology* 2(2): 187–200. DOI: <https://doi.org/10.1177/1749975508091032>

Ricoeur, Paul 1995 = Рикёр, Поль. *Герменевтика. Этика. Политика. Московские лекции и интервью*. Москва: Ками, Academia.

Rogatšev, Mihhail 2004 = Рогачев, Михаил Борисович. Поселения и жилище. – *Зырянский мир. Очерки о традиционной культуре коми народа*. Сост., ред. Николай Дмитриевич Конаков. Сыктывкар: Коми книжное издательство, 182–201.

Sirelius, Uno Taavi 1907. Über die primitiven Wohnungen der finnischen und ob-ugrischen Völker. – *Finnisch-ugrische Forschungen: Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde* 7: 55–128.

Sirelius, Uno Taavi 1998 [1907] = Сирелиус, Ууно Таави. Из путешествия по северо-востоку России. – *Арт* 1: 118–125; 3: 172–177.

Sivkova, Anna. 2009 = Сивкова, Анна. Танец золотых единорогов. – *Республика*, № 51(3965) <http://www.gazeta-respublika.ru/article.php/17368> (29.03.2025)

Sivkova, Anna 2014 = Сивкова, Анна. Царь зверей в удорской глубинке. – *Республика*, № 133 (5208) 6 ноября 2014 года <http://www.gazeta-respublika.ru/article.php/73156> (29.03.2025)

Šarapov, Valeri 1998 = Шарапов, Валерий. „Пермская“ экспедиция У.Т. Сирелиуса. – *Арт* 1: 114–117.

Zassodimski, Pavel 1999 [1878] = Засодимский, Павел Владимирович. Лесное царство. – *В дёбрях Севера. Русские писатели XIX века о земле Коми*. Сост. Зоя Яковлевна Немшилова. Сыктывкар: Коми книжное издательство, 105–171.

Žerebtsov, Ljubomir 1982 = Жеребцов, Любомир Николаевич. *Историко-культурные взаимоотношения коми с соседними народами X — начало XX в.* Москва: Наука.

Viires, Ants. 1970. Ürgse soome-ugri ühiskultuuri jälgi otsimas. – *Noorus* 8: 41–46.

Volkov, Nikolai 2010 [1879] = Волков, Николай Дмитриевич. Удорский край (Этнографический очерк). – *Зыряне и зырянский край в литературных документах XIX века*. Сост. Валентина Александровна Лимерова. Сыктывкар: Кола, 53–68.

Välitööde materjalid

VM = Autori välitööde materjalid, 2008–2014.

Art Leete (s 1969) on kaitsnud doktorikraadi folkloristika erialal Tartu ülikoolis ja töötab samas etnoloogia professorina. Tema uurimisteemad on seotud Põhja-Venemaa Euroopa osa ja Lääne-Siberi soome-ugri põlisrahvastega. Peamiselt on Art Leete uurinud handi, mansi, neenetsi ja komi usundit, jahindust, vastuhakku koloniaalvõimule ning etnograafiliste ideede ajalugu.

Foto erakogust

Decorating Buildings in Komi Rural Areas from the 19th Century to the Present Day

Abstract

This study aims to analyse the aesthetic dimension of Komi rural architecture through the last couple of centuries. It focuses primarily on contemporary developments and the role of the local community in shaping shared ideas of house design. Over the last few decades, building decoration has developed strongly in the Komi countryside. This dynamic change makes the topic of exterior design intriguing enough for closer examination.

The research involves firstly an overview of ethnographic descriptions of the Komi rural architecture of the 19th and 20th centuries. The authors of the era published their ethnographic notes in travel reports, popular descriptions of the region, and even in the form of fiction. Secondly, I explore how the professional ethnographers of the 20th and beginning of the 21st centuries depicted Komi rural dwellings in scholarly literature. The most important contribution of this study is based on my ethnographic field experience from recent decades, as I visited the region annually from 1996 until the start of the COVID-19 pandemic.

The results of my ethnographic investigations indicate that historically rural Komi have not paid close attention to decorating their houses. However, one must recognise exceptions from this overall development, such as some examples of outstanding house decoration that originated in the 19th century. Contemporary ethnographic evidence confirms that the Komi think through the aesthetic choices when decorating their buildings and intend to remain in concord with modern design ideas circulating inside a community. However, particular space for individual choice and improvisation also remains available.

As a result of my analysis, the aesthetic design of Komi rural buildings depends on the economic situation, community standards, and individual selection. These circumstances and influences function in combination, with most dominant among them being the culturally recognised requirements and people's desire to follow and conform to the community trends. However, when observing the overall mode of contemporary house design among the

Komi, one can easily observe that individual preference plays a significant role in architectural decision-making despite the fact that the Komi prefer to explain their design decisions as primarily depending on community preference.

Keywords: Komi, village, dwelling, architecture, ethnography